

כל המתאבל על ירושלים יזכה לראות בנחמת ירושלים

אַתָּה תִּקְוֶה תִּרְתָּם צִיּוֹן כִּי־עַתָּה לְחַנּוּנָה כִּי־בָא מוֹעֵד:

היבטים לשוניים ואתחנן עה

דקדוקי קריאה בפרשה ובהפטרה ובראשון של עקב

ג כג וְאַתְחַנֵּן: הנו"ן בפתח.

ג כד אֲדַנִּי יי: אע"פ שבספר תורה כתוב שם הויה כאן הוא נקרא: אֱלֹהִים. יש לשים לב לניקוד שם הויה, הניקוד שהובא כאן מתאים לשם אלה'

ג כה אֶעֱבְרָה: העי"ן בשווא נח. הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבָּנוֹן: יש להאיץ מעט את קריאת התיבה הַזֶּה להסמיכה לתיבה הקודמת שכן הטפחא הוא המפסיק העיקרי הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה - וְהַלְבָּנוֹן

ג כו אֶל-תּוֹסֹף: הטעם בת"ו מלעיל, הסמ"ך בסגול

ד ב עַל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי: תיבת עַל-הַדָּבָר מוטעמת בפשטא ולא בקדמא

ד ט הַשָּׁמַר: במלעיל

ד י כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים: יש לשים לב לצירוף הטעמים הלא כל כך מצוי, פשטא-קדמא-מהפך-פשטא

ד יא וְהָהָר: בגרשיים ולא ברביע

ד יב זולתי: מלרע, הטעם לא נסוג

ד יד וְאֵתִי: בגרשיים ולא ברביע

ד טז וַיֹּצֵאֲנִי בַּפָּנִי: הב"ת שבראש תיבת בַּפָּנִי בדגש קל למרות שהתיבה שלפניה בטעם משרת ומסתיימת בהברה פתוחה (ראה הערה 3)

ד יח בְּאֶדְמָה: הב"ת בקמץ

ד כא עֲבָרִי: העי"ן בקמץ קטן

ד כג פֶּן-תִּשְׁכַּחוּ אֶת-בְּרִית ה': פשטא-מהפך-פשטא ולא קדמא-מהפך-פשטא. תְּמוֹנַת כָּל: טעם נסוג אחור למ"ם, כן הדבר גם בהמשך

ד כד קָנָא: דגש חזק בנו"ן, לשון קינאה

ד כה וַעֲשִׂיתֶם פָּסֶל: טעם נסוג אחור לש"ן. בְּעֵינֵי ה'-אֱלֹהֶיךָ: המרכא במילה בְּעֵינֵי ושם ה' מוקפת למילה שלאחריה ולא במרכא

ד כו הַעֲדִיתִי: במלעיל, טעם תלישא אינו מורה על מקום ההטעמה

ד ל וְשַׁבָּת ..... וְשִׁמְעָתָ: שתיהן במלרע

ד לא נִשְׁבַּע: יש להקפיד על קריאת העי"ן שלא תישמע כה"א

ד לב הַנְּהִיָּה: ה"א שנייה בשווא נח

ד לג הַשָּׁמַע: במלעיל ונחץ קל במ"ם מפני הגעיה

ד לה הָרֵאָתָה: הה"א בקמץ קטן

ד לו לִי־סֶרֶךְ: כ"ף סופית דגושה

ד לח לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֻלִּים וְעַצְמָיִם: יש לשים לב לצירוף הטעמים הנדיר. לְתֵת-לָךְ: געיה בלמ"ד הראשונה

ד לט : וַיִּדְעָתָּה ... וְהִשְׁבַּתָּ: שתיהן מלרע

ד מ וְשִׁמְרָתָּ: מלרע

ד מא מִזְרָחָה: במלרע, הזי"ן בשווא נח והרי"ש אחריה בשווא נע, לא בקמץ

ד מג לְרֹאשׁוֹנִי האל"ף אינה נשמעת, השורק שייך לרי"ש: לְרֹבְנִי; לְמִנְשִׁי: געיה בלמ"ד והמ"ם בשווא נע

ד מח שִׁיאָן: שי"ן שמאלית

ה ג אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם כָּלָנוּ חַיִּים: יש להאיץ מעט את קריאת תיבת הַיּוֹם המוטעמת בטפחא, להסמיכה לתיבה שלפניה שלא יישמע כאילו המפסיק העיקרי הינו התביר: אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם - כָּלָנוּ חַיִּים. אֵלֶּה פֶּה: ללא דגש בפ"א

בטעם תחתון: מִבֵּית עֲבָדִים במונח-אתנחתא ולא במרכא-סר"פ, דהיינו, פסוק ראשון מתחיל אֲנֹכִי ה' ומסתיים עַל-פָּנָי. יוצא לפי זה שפסוק זה כולל את כל הדיבר הראשון ותחילת הדיבר השני.

לקוראים בטעם עליון: מִבֵּית עֲבָדִים במרכא-סר"פ. אין להשגיח כלל על הרביע שיש בקורן במילה עֲבָדִים. תיבת אֲנֹכִי מוטעמת בטפחא כך שכל הדיבר הראשון בפסוק אחד. הפסוק השני מתחיל לֹא יִהְיֶה-לָּךְ וטעם אתנח בתיבת לְשֹׁנָי. יוצא שכל דיבר ודיבר נתון בפסוק נפרד.

ההערות הבאות מתייחסות בעיקר לקריאה בטעם עליון:

ה ו אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ... עֲבָדִים: הדיבר הראשון כולו בפסוק אחד, תיבת עֲבָדִים בטעם סר"פ (סילוק)

ה ח כָּל-תְּמוּנָה: יש להיזהר לא להוסיף וא"ו החיבור כמו במקבילה בפרשת יתרו

ה ט תְּעַבְדֶּם: הת"ו בקמץ גדול והעי"ן בקמץ קטן. קָנָא: קו"ף פתוחה, יש להקפיד על הדגשת הנר"ן כן הדבר בהמשך בפרק ו טו

ה י וְעָשָׂה חֹסֶד: טעם נסוג אחור לעי"ן. לְאֱלֹפִים: הלמ"ד הראשונה בפתח

ה יג לפי טעם תחתון: וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלָאכָתְךָ ולפי טעם עליון: וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלָאכָתְךָ. בטעם התחתון וְעָשִׂיתָ בטיפחא ואז הכ"ף בתיבה כָּל דגושה; בעליון וְעָשִׂיתָ במונח ועל כן הכ"ף בתיבה כָּל, רפויה

ה יד אַתָּה וּבִנְךָ-וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ-וְאִמָּתְךָ וְשׁוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל-בְּהֶמְתְּךָ: יש לשים לב להבדלים בין מקרא זה לבין המקבילה בפרשת יתרו (גם במילים גם בטעמים)

ה טז יִיטֹב לָךְ: טעם נסוג אחור ליר"ד

ה יז וְלֹא תִנָּאֵף וְלֹא תִגָּנֹב: וא"ו החיבור בראש כל דיבר בשונה מפרשת יתרו תחתון: לֹא

תִּרְצַח וְלֹא תִנָּאֶף: בשתי מערכות הטעמים, הצד"י והאל"ף קמוצות. התו"ן בתחתון רפויות, ובטעם עליון בדגש

ה יח וְעִבְדוּ וְאַמְתּוּ שׁוּרוֹ וְחִמְרוֹ: וא"ו החיבור מנוקדת שוא, פתח, פתח (ניקוד בפתח לפני גרונית חטופה למנוע שני חטפים בראש מילה)

ה כ כְּשִׁמְעֵכֶם: השי"ן בקמץ קטן

ה כד וְשָׁמַע: געיה בשורק והשי"ן בשווא נע¹

ו ב מְצִוָּה: כ"ף סופית רפויה

ו ד שָׁמַע: יש להקפיד בקריאת העי"ן. יִשְׂרָאֵל: להיזהר לא לומר איִשְׂרָאֵל. ובאותיות אנגליות: Yisrael ולא Israel

אָחָד: לפי הדין צריכים להאריך בדל"ת²

ו ז בְּשִׁבְתֶּךָ בְּבֵיתְךָ: הבי"ת שבראש תיבת בְּבֵיתְךָ בדגש קל למרות שהתיבה שלפניה בטעם משרת ומסתיימת בהברה פתוחה³. וְבִשְׁכֻבְךָ: הבי"ת אחרי הוי"ו בשוא נח אע"פ שבאות לפניו יש געיה

ו י לֹא־בִתִּיךָ לֹא־בָרָהֶם: שתי תיבות רצופות בטעם תביר. לִתֵּת לָךְ: טעם נסוג אחור ללמ"ד

ו יא וּבָתִּים: אזלא-גרש באותה תיבה ובהברות סמוכות, הת"ו דגושה. לֹא־מִלֵּאתָ: במלעיל

ו יג תִּירָא וְאַתָּה תַּעֲבֹד: יש להזהר מפסוק דומה: דברים י כ תִּירָא אֶתָּה תַּעֲבֹד

ו טז בַּמָּסָה: כאן הבי"ת בפתח בשונה ממשנהו בפרשת וזאת הברכה

ו יח יֵיטֵב לָךְ: טעם נסוג אחור לוי"ד. וּבָאתָ: במלעיל

ו כ כִּי־יִשְׁאָלְךָ: האל"ף בקמץ רחב והלמ"ד בשוא נע

ו כג לִתֵּת לָנוּ: טעם נסוג אחור ללמ"ד

ו כה תִּהְיֶה־לָנוּ: געיה בת"ו ודגש חזק בלמ"ד מדין דחיק

ז א גִּזְיִים־רַבִּים: געיה בגימ"ל

ז ב תִּחְנַם: החי"ת בקמץ קטן

ז ה כִּי־אֵם־כָּה: כי במקף ולא במונח

ז ז המַעֲט: המ"ם בשווא נח

ז ח מִיד פִּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם: טעם טפחא בתיבת מִיד

ז י לֹהֲאֲבִידוֹ: העמדה קלה בה"א למנוע הבלעת האל"ף

הפסרת ואתחנן, ישעיהו מ א-כו:

ב עַל־לֵב: יש להקפיד על הפרדת התיבות

¹ לא בחטף כפי שמופיע בחלק מהדפוסים שאז מטרת החטף היא, כיוון שהוא באות שאינה גרונית, להורות על קריאה בשווא נע

² אָחָד: במבטא רגיל שאינו מבחין בין דל"ת דגושה לרפויה, או יותר נכון בדל"ת דגושה, אי-אפשר להאריך בדל"ת, יש שכדי "לפתור" בעיה זו מוסיפים כעין צליל של נו"ן מתמשך ואין זה פתרון

³ במחברת התיגאן כלל זה מכונה "כלל הצבותות", כאשר בראש המילה בי"ת או כ"ף כשהן אותיות שימוש, ואחרי הבי"ת בי"ת נוספת או פ"א; ואחרי הכ"ף כ"ף נוספת – אותיות אלה דגושות.

ד כָּל-גֵּיאָ: הִירָד וְהָאֱלֹף נְחוּת (אִינָן נִקְרְאוּת, כִּאִילוּ כְּתוּב גֵּ ge בִּלְטִינִית)

ז נִבְל-צִיץ: הִטְעָמָה מִשְׁנִית בְּנוֹ"ן⁴ נִשְׁבָּה בּוֹ: טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לְנוֹ"ן וְדָגֵשׁ חֲזָק בְּבִ"ת מִדִּין אֶתִי מִרְחִיק. אֲכֵן חֲצִיר הָעֵם: סִדֵּר הִטְעָמִים כֹּאן הוּא מִרְכָּא טִיפְחָא סִילוּק⁵

ח נִבְל צִיץ: טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לְנוֹ"ן וְהִטְעָמָה מִשְׁנִית בְּבִ"ת

י מְשָׁלָה לֹו: טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לִמָּ"ם וְהִשִּׁי"ן בְּשׁוּוֹא נַע

יב וְכָל: הִכָּף בְּקִמָּץ רַחֵב! (לְשׁוֹן מִדִּידָה)

יג מִי-תִכֵּן אֶת-רוּחַ הָ': טַעַם טִפְחָא בְּתִיבַת אֶת-רוּחַ, יֵשׁ לְהִיזָהָר מִדְּפוּסִים מְשׁוּבָשִׁים אֲשֶׁר הִטְעִימוּ טִפְחָא בְּתִיבַת מִי-תִכֵּן וְיֵשׁ בְּכָךְ כְּדִי לְשַׁבֵּשׁ אֶת מִשְׁמַעוֹת הַמִּקְרָא, וְחִמּוּר מִכָּךְ הַזִּיּוּף הַנוֹצֵר שֶׁ"תִּכֵּן" הִטְעִימוּ בְּפִשְׁטָא, וְ"רוּחַ ה'" בְּמוֹנַח זִקָּף קִטּוֹן⁶ וְאִישׁ עֲצָתוֹ יוֹדִיעָנּוּ: טַעַם טִפְחָא בְּתִיבַת וְאִישׁ וְלֹא בְּמִרְכָּא כְּבַחֲלָק מִהַדְּפוּסִים

יד אֶת-מִי נֹעֵץ: הִעִי"ן בְּקִמָּץ⁷

יח תִּדְמִיּוֹן: הִמָּ"ם בְּדָגֵשׁ חֲזָק וּבְשׁוּוֹא נַע, לֹא בַחֲרִיק, בְּדוּמָה לֹו בַּהֲמִשָּׁךְ פֶּס' כֹּה. תִּעְרָכוּ לֹו: הִטְעַם נִסּוּג לְתִ"ו⁸

יט וְצִרְיָ בִּזְהָב יִרְקַעָנּוּ: טַעַם טִפְחָא בְּתִיבַת וְצִרְיָ.

כ הַמְסַכֵּן: גַּעִיָּה בַּה"א וְהִמָּ"ם אַחֲרִיָּה בְּשׁוּוֹא נַע

כג שְׁפָטִי אֶרֶץ: טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לִשִּׁי"ן

כד בַּל-שָׁרֵשׁ: בְּמַלְרַע. וְגַם-נִשְׁף בָּהֶם: תִּיבַת וְגַם בְּמִקָּף וְלֹא בְּקִדְמָא

כו נִעְדָּר: הִעִי"ן בְּשׁוּוֹא נַח

מִנְחַת שַׁבַּת שְׁנִי וְחִמִּישִׁי שֶׁל פִּרְשֵׁת עֵקֶב:

ז יב וְשִׁמְרָתָם וְעִשִּׂיתָם אִתָּם: מוֹטַעַם מִרְכָּא-טִיפְחָא וְלֹא טִיפְחָא-מִרְכָּא

ז יג וְאַהֲבָדָךְ: הִעֲמִידָה קִלָּה בּוֹא"ו לְמַנוּעַ הַבִּלְעִת הָאֱלֹף הַחֲטוּפָה, הִטְעָמָה מִשְׁנִית בַּה"א, וְהַבִּי"ת אַחֲרִיָּה בְּשׁוּוֹא נַע: וְ-אַהֲ-בָדָךְ. וְיִבְרַכְךָ: כָּף רֵאשׁוֹנָה בְּשׁוּוֹא נַח לְמִרְוֹת הַקּוּשִׁי. לָתֵת לָךְ: טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לִלְמָ"ד

ז טז נִתַּן לָךְ: אֵין טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי לְנוֹ"ן

ז כד וְהָאֲבִדָתָ: הִעֲמִידָה קִלָּה בַּה"א לְמַנוּעַ הַבִּלְעִת הָאֱלֹף

ז כה וְלִקְחָתָ לָךְ: תִּיבַת וְלִקְחָתָ בְּמַלְרַע וְאֵין טַעַם נִסּוּג אַחֲרֵי, כִּנָּל בַּהֲמִשָּׁךְ הַפְּסוּק תִּנְקֶשׁ בּוֹ

⁴ במילים מוקפות לא מקובל לדבר על המילה המוקפת (הראשונה) מלעיל או מלרע כי שתי המילים נחשבות לאחת. כאן הושם טעם בְּנוֹ"ן להראות על העמדה משנית, וגעיא בְּבִ"ת העמדה קלה יותר. בכתר ארם צובא יש כאן מקף המחבר למילה הבאה. ר"מ ברויאר ז"ל השווה לפסוק הבא והשמיט את המקף. גם במהדורת דותן ע"פ לנינגרד אין מקף. לפי הטעמה זו יש שוויון מוחלט בין שני הפסוקים.

⁵ כן הוא בכתר ארם צובא ובלנינגרד. לכן אין לחוש כלל להטעמה ההפוכה בקורן

⁶ יש כאן ניסיון נוצרי מסיונרי לשרבב את רוח הטומאה לכתבי הקודש! עיין בגיליון ואתחנן סז

⁷ בניגוד לדברי ראב"ע, אבל כא"צ [גם לנינגרד] מכריע

⁸ במקומות בודדים נסוג הטעם שתי תנועות אחורה כמו נִעְרָמוּ מִיָּם (שמות טו, ח) או יַעֲרְפוּ טָל (דברים לג, כח)

ח א אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצִּוְךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת: יֵשׁ לְהֵאִיץ אֶת קְרִיאַת תִּיבַת הַיּוֹם הַמוֹטְעֶמֶת בְּטַפְחָא, מִפְסִיק עֵיקָרִי, לְהַסְמִיכָה לְתִיבָה שֶׁלִּפְנֵיהָ שֶׁלֹּא יִישְׁמַע כֵּאלִלוֹ הַתְּבִיר מִפְסִיק גְּדוֹל מִמֶּנּוּ: אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצִּוְךָ הַיּוֹם - תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת

ח ב הוֹלִיכֶךָ: כ"ף ראשונה בשווא נע ולא בחטף. אֱלֹהֶיךָ זָה: שני תבירים מתרדפים. עֲנִתְךָ: דגש חזק בנר"ן, מלשון עינוי, כן הדבר גם בהמשך הפרק פס' טז

ח ג וַיַּעֲנֶךָ: היר"ד בשוא נח לא בפתח והנר"ן דגושה ובשוא נע, מלשון עינוי

ח ה יִיסֶר: יר"ד ראשונה בשווא נע, יר"ד שנייה בפתח. מִיִּסְרְךָ: כ"ף סופית דגושה

ח ז נִחְלִי מַיִם: טעם נסוג אחור לנר"ן. הנר"ן במונח והמילה איננה מוקפת

ח ט תֹּאכַל-בָּהּ: געיה בת"ו. לֹא-תִחַסֵּר כָּל בָּהּ: טעם טפחא בתיבת כָּל

ח י וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ: הראשונה במלרע והשנייה במלעיל עקב ההפסק, והשלישית שוב במלרע. נָתַן-לְךָ: געיה בנר"ן

"והודעתם לבניך" - לימוד חדש או שינון?

ישעיהו בן פזי⁹

בעולמם הרעיוני של חז"ל, יש למעמד הר סיני וקבלת התורה משמעות כפולה: אירוע היסטורי חד פעמי ואירוע החוזר ומתחדש מדי יום. את המשמעות השנייה מוצאים חז"ל בין השאר בפרשתנו (דב' ד: ט-י):

רק השֹׁמֵר לְךָ וְשָׁמַר נִפְשָׁךְ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאִו עֵינֶיךָ וּפָן יִסּוּרוּ מִלְּבָבְךָ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ, וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבְנֵי בְנֶיךָ. יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בְּאָמַר ה' אֵלֵי הִקְהֵל לִי אֶת הָעָם וְאֲשַׁמְעֵם אֶת דְּבָרִי. אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֶתִּי כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאָדָמָה וְאֶת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּן.

שני התלמודים מביאים את דרשת ר' יהושע בן לוי (להלן: ריב"ל) המקיש על "והודעתם לבניך ולבני בְנֶיךָ" מן "יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב", ומשווה את הלימוד היומיומי שלומד אדם עם בנו ובן בנו למעמד הר סיני וקבלת התורה. אמנם נוסח דרשת ריב"ל בשני התלמודים דומה בעיקרו, אך יש ביניהם הבדל במילה אחת, המשקף הבחנה רבת משמעות:

ירושלמי קידושין פ"ז ה"א

בבלי קידושין ל"ע"א

אמר ליה [=ר' יהושע בן לוי]:
[...] שכל השומע פרשה מן בן בנו
כאלו הוא שומע מהר סיני.
ומה טעמא?

אמר רבי יהושע בן לוי:
כל המלמד את בן בנו תורה,
מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר
סיני, שנאמר:

"והודעתם לבניך ולבני בְנֶיךָ",

"והודעתם לבניך ולבני בְנֶיךָ",

וסמך ליה "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב".

וסמך ליה "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב".

לפי הבבלי, "כל המלמד את בן בנו... כאילו קבלה מהר סיני", ואילו לפי הירושלמי, "כל השומע פרשה מן בן בנו כאלו הוא שומע מהר סיני". לפי דרשת ריב"ל בתלמוד הבבלי, הסב מלמד את התורה והנכד הוא הלומד, ונראה כדבר פשוט שכוונת הבבלי לומר שכאילו קיבל הנכד את התורה מסיני. אבל לפי הירושלמי, ריב"ל נוקט עמדה הפוכה מפתיעה: הנכד משמיע את התורה והסב שומע, ונמצא שנעשה הסב כאילו הוא שומע את התורה מסיני. נראה שחילוף הפעלים מלמד/שומע בדרשה משקף מחלוקת בין התלמודים בשאלת אופיו של

⁹ ד"ר ישעיהו בן פזי, מרצה בבית הספר ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר אילן ובמכללת אשקלון.

הלימוד הטמון במילה "וְהוֹדֵעֶתָם". לפי התלמוד הבבלי, הכוונה להקניית ידיעות חדשות, ולכן הנוסח בו: "כל המלמד את בן בנו". לעומת זאת, לפי התלמוד הירושלמי, משמעות "וְהוֹדֵעֶתָם" היא לגרום לבנים ובני הבנים לדעת ולהפנים את התורה שכבר למדו. מטרה זו מושגת באמצעות שינון וחזרה על הלימוד באוזני הסב (או האב), ולכן הנוסח בו: "ה שומע פרשה מן בן בנו".

מסתבר שפרשנותו המפתיעה של הירושלמי נובעת בראש ובראשונה מן ההקשר המקראי שמופיעה בו המילה "וְהוֹדֵעֶתָם". קודם לכן מזהירה התורה: "הַשֹּׁמֵר לְךָ וְשָׁמַר נֶפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשָּׁפַח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יִסְרוּ מִלְבָּבְךָ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ". בעולמם של חכמי ארץ ישראל, אזהרה חמורה זו, שלא לשכוח את הדברים, אינה נוגעת רק לשכחת מעמד הר סיני ההיסטורי, אלא גם לשכחת רוב בני אדם את משנתם ותלמודם שלמדו בימי חייהם. כך למשל שנינו (פרקי אבות ג, ח): "רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. שנאמר: 'רַק הַשֹּׁמֵר לְךָ וְשָׁמַר נֶפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשָּׁפַח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ'".

גם ריש לקיש, מראשוני האמוראים בארץ ישראל, תופס את האזהרה האמורה בתורה כאקטואלית בכל זמן: "אמר ריש לקיש: כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו. שנאמר: 'הַשֹּׁמֵר לְךָ וְשָׁמַר נֶפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשָּׁפַח אֶת הַדְּבָרִים' (מנחות צט ע"ב).

נראה אפוא כי על רקע פרשנות זו של הפסוק, גם הצווי המופיע בסופו, "וְהוֹדֵעֶתָם לְבָנֶיךָ וּלְבְנֵי בְנֶיךָ", הובן על ידי הירושלמי כמורה על מצוות האב והסב להניע את הבן או הנכד לחזור ולשנן את התורה כדי שלא תשתכח מהם משנתם, ולא יישכח מהם תלמודם, ובכך יהיו יודעים אותה.¹

א"ה: גם אם נסכים שיש הבדל בין הבבלי לירושלמי, הרי הבבלי מורה על השיבות שלא לעשות כלום או לא לאכול לפני שמלמדים את הבן או את הנכד; הירושלמי מדבר על החשיבות של שמיצת הלימוד מהנכד או הבן. במעשה של ריב"ל בבבלי הוא הביא את הבן לבית הספר לפני כל דבר אחר, אבל לאו דווקא שלמד עמו; במעשה בירושלמי הוא הקפיד לשמוע משהו מהבן לפני שנתעסק בדבר אחר בערב שבת, ואפילו הפסיק את המרחץ לצורך זה. אבל לא כתוב שהורה לו לחזור ולשנן, לצורך זה יש להקדיש זמן רב.

ר' חייא בר אבא הקפיד ללמד את הבן לפני שהוא עצמו אכל, גם זה אינו תחליף לתלמוד בית הספר, אלא רק מראה על החשיבות שהאב או הסב לומד עם הבן.

ניתן לשער כי גורם נוסף שהשפיע על המחלוקת שבין הבבלי לבין הירושלמי בשאלת פירוש "וְהוֹדֵעֶתָם" קשור למחלוקת החוצה את התלמודים בשאלת מי עדיף: "סיני" או "עוקר הרים". מחלוקת עקרונית זו נידונה כבר במחקר, והובאו במסגרתו מקורות רבים המעידים שהתלמוד הירושלמי מעדיף את החכם שהוא בחינת "סיני",² כלומר מי ששינן את תלמודו ונעשה בקי בו עד שהוא יודע אותו על פה, על פני מי שהוא "עוקר הרים".

א"ה: כמדומה ש"סיני" הוא הבקי שלמד הרבה ברייתות והרבה שמועות מאמוראים שלפניו, לעומת "עוקר הרים" שאינו בקי כל כך.

דווקא רבי יוחנן האמורא הארץ-ישראלי אינו מתפעל מהבקיאות של ר' אלעזר תלמידו שעלה מבבל, וכשהוא מסייע אותו מברייתות, הוא עונה אטו לא ידענא דשפיר קאמינא [וכי אינני יודע שאני אומר נכון!] (ב"מ פד א).

¹ החשיבות העצומה שמייחסים מאמרי חז"ל לחזרה ושינון תמידיים אינה מופרזת כלל ועיקר. במחקרים שנעשו בעת האחרונה בולטת מאוד העובדה שכל הידע הלימודי בימי חז"ל, הכולל משנה ותלמוד, אגדה ומדרש, הועבר מדור לדור במשך מאות שנים בעל פה. המשך קיומה של התורה שבעל פה בחברה היהודית היה מותנה אפוא בנכונותם של הלומדים להשקיע את מרצם בשינון מתמיד של הידע ובמסירה מדויקת שלו, ובאופן זה לדאוג לשימורו. חששם של חכמים לדורותיהם מפני ירידתה של נכונות זו, וח"ו תשכח תורה מישראל, הניע אותם לנקוט אמצעים שיש בהם להשפיע על רמת המוטיבציה של התלמידים לחזור ולשנן ללא לאות את מה שלמדו. ראו י' זוסמן, "תורה שבעל פה" פשוטה כמשמעה, מחקרי תלמוד ג, עמ' 240-258, והערותיו שם, וכן בעמ' 282 והערה 96.

² שמא יש בדברים שאמרנו לעיל כדי לשפוך אור על מקור התואר "סיני" כמייצג את החכם המשנן וחזור על תלמודו. ראו למשל ברכות סד ע"ב. אך עיינו בפירוש רש"י להוריות יד ע"א.

אבל חשיבות החזרה והשינון היא גם לעוקר ההרים.

לעומת זאת, הובאו גם מקורות המלמדים על העדפת הבבלי את מי שהוא מפולפל על פני מי שהוא רק בקי, עד כדי זלזול מופגן במי שהוא בקי, מפני שאינו מחדש ואינו מפולפל די. כך למשל מכנה רב נחמן חכם ארץ ישראלי שהיה שונה הלכות וספרא וספרי ותוספתא "סל מלא ספרים" (מגילה כח ע"ב).³ אפשר אפוא שהבדלי הגישות הללו באים לידי ביטוי גם בדרגת החשיבות שמייחסים חכמי ארץ ישראל לחזרה ולשינון במסגרת המשפחתית בניגוד לחכמי בבל.

דומה שעל רקע זה ניתן להסביר עוד הבדל שיש בין שני התלמודים בהצגת הסיפור שמשובצת בו מימרת ריב"ל. וזה לשונו [בתרגום]:¹⁰

בבלי קידושין ל ע"א

ירושלמי קידושין פ"ז ה"א

רבי יהושע בן לוי היה רגיל לשמוע את הפרשה מבן בנו בכל ערב שבת. פעם אחת שכח, ונכנס לרחוץ במרחץ של טבריה, והיה נסמך על כתפיה של ר' חייא בר אבא. נזכר שלא שמע את הפרשה מבן בנו. חזר ויצא החוצה.

רבי חייא מצא את ר' יהושע בן לוי שהיה מניח סדין על ראשו ומביא את התינוק לבית הכנסת.

אמר לו: מה כל זה?

אמר לו רבי חייא בר אבא: וכי לא כך למדנו רבנו: אם התחילו אין מפסיקין? !
אמר לו: חייא בני, וכי קלה היא בעיניך? שכל השומע פרשה מבן בנו, כאילו הוא שומעה מהר סיני. מה טעם? "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֵיךָ" יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב.

אמר לו: האם דבר פעוט הוא מה שכתוב, "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ", וסמוך לו כתוב "יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב"? !

מכאן ואילך, ר' חייא בר אבא לא טעם מהבשר, עד שהיה מקרא לתינוק ומוסיף.

שני הסיפורים מציגים את החשיבות הרבה שמייחס ריב"ל ללימוד תורה במסגרת בין דורית, אב ובנו או סב ונכדו, ושניהם תופסים את הלימוד הזה כמעין שחזור מוקטן של קבלת תורה במעמד הר סיני. אולם בתלמוד הבבלי יש תוספת שלא נזכרה בירושלמי, המתרחקת להנהגתו של ר' חייא בר אבא, הנהגה שלפני התלמוד נהג בה בעקבות דבריו של ריב"ל ולפיה לא אכל 'עד שהיה מקרי לתינוק ומוסיף', דהיינו שהיה חוזר על מה שלמד אתמול ומלמדו עוד פסוק (רש"י).

³ על הבדלים אלו, ראו: ד' רוזנטל, "מסורות ארץ ישראליות ודרכן לבבל", קתדרה 92 (תשנ"ט), עמ' 30-36.

¹⁰ מעשה הבבלי במקור, אמר ריב"ל: כל המלמד את בן בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני, שנאמר: "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֵיךָ" יום אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב. רבי חייא בר אבא אשכחיה לריב"ל, דשדי דיסנא ארישיה וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא, א"ל: מאי כולי האי? א"ל: מי זוטר מאי דכתיב "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֵיךָ" יום אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב? מכאן ואילך, רבי חייא בר אבא לא טעים אומצא, עד דמקרי לינוקא ומוספיה.

תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת קידושין פרק א ה"ז רבי יהושע בן לוי הוה יליף שמע פרשתה דבר בריה בכל ערובת שובתא חד זמן אינשי ועל מיסחי בההן דימוסין דטיבירא והוה מיסתמך על כתפיה דרבי חייה בר בא אחר ונפק ליה מן דימוסא אמר כך הוה רבי לעזר בר יוסי אמר שליח מטי [לפי דפוס וילנא הגרסה היא שליח מנוי, כלומר לפי ר"א בן יוסי ריב"ל כבר פשט את בגדיו, ואעפ"כ הפסיק את המרחץ כדי ללמוד עם בן בנו] א"ל רבי חייה בר בא לא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין [אסור להכנס למרחץ לפני מנחה אבל אם נכנס, יכול להמשיך ויתפלל מנחה אחר כך, וכל שכן כאן שלא נראתה סיבה להפסיק] אמר ליה חייה בני וקלה היא בעיניך שכל מי שהוא שומע פרשה מבן בנו כאילו הוא שומעה מהר סיני מאי טעמא "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֵיךָ" יום אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב. כיום אשר עמדת לפני יי' אלהיך בחורב.

ומדוע הקפיד ר' חייא בר אבא ללמוד עם התינוק פסוק חדש? מהרש"א אומר על אתר "דמה שקרא עמו אתמול לא קרי ליה הודעה, כיון שכבר ידעו". הסברו של מהרש"א עולה בקנה אחד עם נוסח הבבלי למימרת ריב"ל, שנאמר בו: "כל המלמד את בנו תורה". מאידך גיסא, נוסח הירושלמי, "כל השומע פרשה מן בן בנו", אינו סובל פירוש זה, מפני שההודעה, לשיטת הירושלמי, באה רק בהשרשת מה שכבר למד הילד במהלך השבוע במסגרות הלימוד האחרות שלו באמצעות שינון וחזרה במסגרת משפחתית.

סביר להניח שהתמונה המצטיירת כאן, שהנכד קורא לפני סבו את הפרשה בערבי שבתות, משקפת מציאות ראלית בחברת אמוראי ארץ ישראל, שמטרת הלימוד הבין-דורי בה אינה הנחלת ידע חדש, אלא חזרה על הקיים ושינונו, ומשום כך הסב מתפקד כשומע ואינו נדרש ללמד אותו דברים חדשים.

א"ה: ושוב, עדיין נראה שבשני התלמודים המלמד העיקרי הוא המלמד בבית הספר, תפקיד האב או הסב הוא ללמד אותו דבר קטן כל יום, או לחזור על תלמודו כל ערב שבת. בשני התלמודים האב שומע מהבן.

הפטרת ואתחנן

ישעי' מ' י הִנֵּה אֲדִנִּי יְיָ בְּחֻזֶּק יְבוּא רַאבִּי: בחזק יבוא - תואר ה'יד, כי ימצא על לשון זכר, כמו "וְהִנֵּה בּוֹ מִגִּלַּת סֵפֶר" (יחזקאל ב, ט).

מתפרש 'ביד חזקה' (ה) יבוא' כפי הנראה דייק ראב"ע מהמשך הפסוק וְזָרְעוֹ מְשֻׁלָּה לוֹ. ועל זה ש"ד מופיעה בכל מקום בלשון נקבה, הרי מראה ראב"ע המקרא ביחזקאל ב ט וְאַרְאֶה וְהִנֵּה יָד שְׁלֹחָה אֵלַי וְהִנֵּה בּוֹ מִגִּלַּת סֵפֶר: והרי 'יד' ברשימת המילים המשמשות זכר ונקבה באותו פסוק (עי' רש"י בתחילת וישלח בראשית לב ט). הרב משולם ראטה ז"ל בספר מבשר עזרא מעיר על מקום נוסף שבו מעיר ראב"ע על שימוש בזכר ובנקבה. שם מ' י בחזק יבוא פי' הראב"ע "תואר ה'יד, כי ימצא לשון זכר כמו והנה בו מגלת ספר". — שם מ"א ט"ו אל תתמה בעבור שהכתוב ידבר על עם ישראל בלשון נקבה גם בלשון זכר בפסוק אחד כי טעם הנקבה העדה ואיגנה נקבה ממש.

יו כָּל־הַגּוֹיִם כָּאֵין נִגְדוֹ הרב משולם ראטה ז"ל מביא את פירוש ראב"ע התמה על רב סעדיה גאון.

שם מ' י"ז כל הגוים כאין וגו' כתב א"ע "והתימה מהגאון ז"ל שאמר שבנ"א

נכבדים ממלאכי השם, והלא קרא זאת הפרשה". —

ראב"ע מאריך על זה בפירושו על שמות כג כ נאם אברהם הספרדי הנזכר: הנה אנכי שלח יד לשוני בגאון (ראה אמונות ודעות ע' קנ וא"י), שהעתיר על נכבדים ממנו בדבריו, ויצא עתק מפיו, שאמר, שבני אדם נכבדים ממלאכי השם; ואמר, כי בעבור בני האדם נבראו. וראיותיו - דברי חכמינו ז"ל. והם לא אמרו, רק על המלאכים המתחדשים בכל רגע, ודבריהם אמת. ועוד הביא ראיותיו, שאמר: שִׁלַּח מִלְאָךְ לְפָנֶיךָ (שמות כג, כ), והנה שכח דברי השם לכורש: "אֲנִי לְפָנֶיךָ אֵלֶּךָ" (ישעיהו מה, ב). ועוד: לשמך בדרך - ואמר, כי השמור נכבד מהשומר; והנה לא ידע כי יעקב אבינו, גם משה אדונינו ודוד מלכינו, היו שומרי צאן? וכתוב "הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל" (תהלים קכא, ד); "אִם ה' לֹא יִשְׁמֵר עִיר" (תהלים קכז, א); גם השם אמר: "וְשִׁמְרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח, טו)! והכתוב ידמה השם למלך, גם המלאכים - לשרים, ובני אדם - עבדים; והנה כתוב "וְשֶׁר מְלָכֹת פָּרַס" (דניאל י, ג); "וַיַּעֲמֵד מִיכָאֵל הַשָּׁר הַגָּדוֹל" (דניאל יב, א); "דנ' יב, א); "כִּי אִם מִיכָאֵל שָׂרְקָם" (דניאל י, כא); ולמה נקרא שר על ישראל, וישראל נכבד ממנו?! ואיך יצוה השם לנכבדים בעיניו, שישמרו מפני הקטון

במעלה מהם, כי הכתוב אמר "הַשֹּׁמֵר מִפְּנֵיו" (שמות כג, כא)!! ומה טעם "כי לא ישא לפשעכם" (שם), כי מה יחוש הנכבד מהנבזה? וידענו, כי אין בבני אדם נכבדים מהנביאים; והנה יהושע, שנכתב עליו "נָבִיא אֲקִים לָהֶם מִקֶּרֶב אֲחִיהֶם כְּמוֹךָ" (דברים יח, יח), כאשר ראה המלאך נפל על פניו והשתחוה לו, ואמר לו: "מֶה אֲדֹנִי מְדַבֵּר אֵל עֶבְדּוֹ" (יהושע ה, יד); וכן זכריה (א, טו); גם דניאל אומר: "וַיְהִי וַיִּכַּל עֶבֶד אֲדֹנִי זֶה" (דניאל י, יז). והתקועית אומרת: "וְאֲדֹנִי חָכֵם כְּלוֹחֶמֶת" מִלֶּאֱלֹהִים (שמואל ב, יד, כ) - ולא באה לחרף את דוד! ועוד כתוב "וְגִית דָּוִיד כְּאֱלֹהִים" (זכריה יב, ח), שפירושו: המלאכים. ועוד כתוב "וּבְמִלֻּאֲכֵיו יֵשִׁים תְּהַלֵּל" (איוב ד, יח). אף כי "שָׁכְנֵי בְתֵי חֲמֹר" (איוב ד, יט) (איוב ד, יח-יט); והנה הטעם, כי תְּהַלֵּל ישים במלאכיו, שהם נכבדים ואין למעלה מהם, אף כי הקרוצים מחומר, ש"מִבְּקֶרֶךְ לְעֶרֶב יִכְתּוּ" (איוב ד, כ) (שם, כ) ויאבדו! ודוד אמר: "כִּי אֶרְאֶה שְׁמִיךְ מַעֲשֶׂה אֶעֱבֹתֶיךָ" (תהלים ח, ד) (תה' ח, ד); והטעם להזכיר "אֶעֱבֹתֶיךָ" - דרך משל, בעבור היות השמים ושמי השמים עם כסא הכבוד עשרה; וטעם להזכיר "ירח וכוכבים" (שם), ולא הזכיר השמש - כי מרוב להט השמש לא יוכל לראות כי אם השמש לבדה. ואמרו חכמי הספירות, שכוכב אחד גדול מכל הארץ, המיושבת ושאיננה מיושבת, תשעים פעמים. גם חכמינו אמרו (פסחים צד, א), שכל העולם תחת כוכב אחד עומד. ואמר דוד: כאשר ראיתי הירח והכוכבים - שהם גדולים - וטעם "כוונת" - כמו "נִכּוֹן כְּסָאֲךָ" (תהלים צג, ב) - תמהתי ואמרתי: "מֶה אֲנוֹשׁ פִּי תִזְכְּרֶנּוּ" (תהלים ח, ח) - שהוא הבל כנגד הכוכבים! וַתִּחַסְרָהוּ מַעַט מֵאֱלֹהִים (תהלים ח, ו) - בממשלה ידמה מעט למלאכים, שהם מושלים; וזה כנגד התחתיים, והם "עֵנָה וְאַלְפִים כָּלֶם" (תהלים ח, ח). והנה גם זה הכתוב יכחיש הגאון, שאמר "ותחסרהו מעט" מהמלאכים - והנה הוא חסר ולא נכבד! וכתוב "וְכֹכְבִים לֹא זָכוּ בְעֵינָיו" (איוב כה, ח), אף כי אֲנוֹשׁ רָמָה (איוב כה, ו) - והנה הכוכבים, שהם 'בני האלהים' (ראה איוב לח, ז), נכבדים ממנו, אף כי המלאכים, הנקראים 'אלהים'; כי השם "הוא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים" (דברים י, יז). ובדניאל: "וּמַעֲדִיקֵי חֲרָבִים כְּכֹכְבִים" (דניאל יב, ג) (דנ' יב, ג). ובספר תהלות: "הַלְלוּהוּ כָל מִלֻּאֲכָיו" (תהלים קמח, ב), ואמר עליהם ועל בניהם "כִּי הוּא עֹזָה וְנִבְרָאוּ" (תהלים קמח, ה), "חָק נָתַן וְלֹא יַעֲבֹר" (תהלים קמח, ו); ועל נבראי מטה, והחל מהנבזה, ובסוף הזכיר האדם (ראה שם, ז ואי); ואמר "כִּי נִשְׁגָּב שְׁמוֹ לְבָדּוֹ" (תהלים קמח, יג) - בעבור כי אלה יאבדו, והמלאכים עומדים בכסא הכבוד ואינימו מתים, כי הם דבקים בשם, הקרובים אליו. והכתוב אומר "אָדָם לַהֲבֵל דָּמָה" (תהלים קמד, ד); "אֵךְ הֶבֶל בְּנֵי אָדָם" (תהלים סב, ו). ואם נבראו המלאכים בשבילו (בשביל האדם), כדברי המתרועע בשכרות הגאווה, להתהלל במתת שקר - למה עמדו הם, והוא אינינו? ואיך יִבְרָא הנכבד בעבור הנבזה, והטוב כולו, הרב, בעבור טוב מעט, מעורב ברע? ואם האדם הבל וכזב, והנה נבראו המלאכים בעבור הבל וכזב - "חֲלָלָה לֵאלֹהֵי מִרְשָׁע" (איוב לד, י)!! כי האדם נברא מטיפה סרוחה ודם מעופש, וכולו מגואל ומטונף בחייו, ואפילו בנקבי ראשו שם טינוף - שאין למעלה מהראש בן אדם על דרך האמת! כי על דרך דברי הגאון, מבושי איש נכבדים מהראש; וזאת בשת עולם, כי אמר, כי השמים העליונים נבראו בעבור הארץ שהיא מתחת, והכתוב אומר "הַשָּׁמַיִם כְּסֵאִי" (ישעיהו סו, א)!! וראיותיו: גרעיני כל פרי שהם העיקר, על כן הוא בתוך, כתפוח והענבים; ומי הגיד לו כי הצמחים הם עיקר, עד שיהיו לראיות על כל חי? ולא דיי שאין עץ הפרי ראיה על כל גוף, עד שישים ממנו ראיה על כל נכבד מהגוף? וידוע כי האמצעיים נשמרו כן, בעבור היותם מורכבים, ולא יבא להם בקרוב נזק מחוץ, בעבור שיש תולדת הפך תולדת. ועוד ראיתו היא הפוכה, כי הנאכל מפרי התפוח - הוא העיקר, והוא כבר יצא אל הפועל; ולהיות הפרי בזרע - הוא בכוחו, רק לא יצא; והנמצא נכבד מה'הוה בכח להמצא. והנה זרע איש - במבושיו. ומה שאמר על הלב, יש לו לדעת, כי הראש נכבד ממנו. ואמר על הביצה, שמהאודם יצא האפרוח; וראיות גמורות יש, כי הלובן עיקר האפרוח. ואילו היה מבין סוד העולם, אז ראה, שהוא גם אנחנו כדמות צלם למערכת העליונה;

וכן הכתוב אומר "אֵךְ בְּצֶלֶם יִתְחַלֵּף אִישׁ (תחלים לט, ז); כי בהשחת המערכת ימות האדם. והלא יפקח עיניו ויראה, כי כל גופות התחתיות הם חשך וחלקלקות (ע"פ תה' לה, ו), ואין אור כי אם מהעליונים. והנה גם הוא אמר בספרו, כי יש לאדם מעלה גדולה, לא בעבור גופו, כי גופו - כגוף החיות הוא, רק בנשמתו, שהיא דומה למלאכי עליון. ואמר בספר אחר (אמונות ודעות ע' קמו), כי הכבוד שהשכין השם עם המלאכים, כפלי כפלים מהכבוד שהשכין עם ישראל; כי מלאכים נכבדים מהם. ואני אומר: אל יתגאה ילוד אשה (ע"פ איוב יד, א), שיחשוב כי השיגה ידו בחכמתו אל מדרגה גבוהה; וכדבריו כן הוא (ע"פ בר' מד, י) רק נגד הבהמות והעופות, כאשר הוא כתוב "מִלְפָּנוּ מִבְּהֵמוֹת אֶרֶץ (איוב לה, יא)". ואם יגבה לבו באומנותו - הנה העכביש, שאין בו דם, יארוג קורים עגולים, שילאה כל חרש לעשות כמוהם בכלי מחוגה; גם הדבורים יעשו בתים ששיים. ואם בעבור שידבר צחות - עיקר הדיבורים רמיזות הם; ודעת הלשון איננה דעת בעצמה, כי אם כנגד אחר שיבין. ואם בעבור דעתו משפטי נזיקין - גם הם לא נתנו כי אם לישר המעוותים; כי אילו היינו במקום שאין שם שור, אין צורך למשפט שור נגח (ראה שמ' כא, כט), ואילו היינו יושבים באהלים, כקדרים (ראה תה' קכ, ה), אין צורך למעקה ומזוזה; ואם בארץ הודו - אין צורך למשפט גניבה ורציחה ועשק ועדות שקר. ואם בעבור דעת התורות והמצות - אין חכם שיבינם עד שידע למה יתענה בעשור, וחלקי הקרבנות; והעד, שאמר משה לדור המדבר, אחר שאמר "וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֲסֵי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרֹתַי (שמות יח, טז)" ארבעים שנה: "וְלֹא נָתַן יְיָ לָכֶם לֵב לְדַעַת (דברים כט, ג)"! והנה גם הוא אמר בשנת מותו, שהיה נביא הנביאים וחכם החכמים: "אֲדַנִּי יְיָ אֵתָּה תַחֲלוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדֶיךָ (דברים ג, כד); והנה יעיד, כי עתה החל לדעת! כי מי יודע מחשבות השם, כי הם עמוקות, ונשגבו מכל נבראים. גם אסף אמר: "וְאֲנִי בָעַר וְלֹא אָדַע (תחלים עג, כב)". ואם יתהלל החכם בחכמת הספירות - הנה דבר קל, והוא דעת שורש שנים, הנקרא 'גדר', אין כח לאדם לדעתו; גם בחכמת המידות, יש מחלוקת לדעת החוט הסובב, ואין מי יתן ראייה גמורה עד שתתברר האמת. גם בחכמת המזלות לא הכירו מהכוכבים חוץ מאלף ותשעה ועשרים; והנה מספרם לא ידעו, אף כי חוקיהם ותולדתם, אף כי למה מקום אחד בגלגל מלא ואחר איננו כן, ויש גדולים ויש קטנים, גם לבנים ואדומים, והכל בגלגל אחד. ובחכמת התולדת, והיא לרפואות, לא ידעו איך ירגיש האדם ואיך יצחק, ומאי זה אבר יולד, ולמה ישלשל עיקר חם ויבש ויוציא המרה האדומה. והיה ראוי להוסיף בה וכהנה רבות, רק לא אחפוץ להאריך. וכללו שלדבר: הנה האדם לא ידע מה היא נפשו, אם עצם אם מקרה, ואם תמות בהפרדה מעל הגוף, ולמה נדבקה בו; ומי שלא יבינו נפשם, חכמת מה להם, ואף כי דעת אלהים, שלא יבינו וישכילו בליבותם, חוץ הדיבור הדבק בפיהם להשמעות אוזנים.

א"ה: לפי שעה לא הגעתי לדברי רס"ג במקורם (אע"פ שנמצאים בבר-אילן). אין מתפקידנו להכריע בויכוחים האלה¹¹. יש לציין שגם רמח"ל מציין בספר מסילת ישרים פרק א שנשמת אדם גבוהה מהמלאכים.

יח וְאֶל-מִי תִדְּמִינוּ אֵל וּמַה־דְּמוּת תַּעֲרֹכוּ לוֹ: רַאב"ע: אל - הם בלא ה"א הדעת, כמו "אֱלֹהִים... הוּא יִדְעַ (יהושע כב, כב)"¹².

לא נתבררה לי כוונת רַאב"ע. כנראה מתכוון לציין את השימוש בשם ללא יידוע. בדוגמה שהוא נותן השם הוא בסמיכות, שם אלה' בראש התורה הוא ללא ה"א הידיעה. הרב משולם ראטה ז"ל מעתיק את רַאב"ע, והוא מציין שדנו בדבריו.

¹¹ ובכל זאת תקוותי בעתיד לדון בכל קושיות רַאב"ע אחת לאחת, ועוד חזון למועד ומועדים.

¹² אֵל | אֱלֹהִים | ה' אֵל | הוּא יִדְעַ וְיִשְׂרָאֵל הוּא יִדְעַ אֶסְ-בְּמֶרְדָּ וְאֶסְ-בְּמַעַל בָּה' אֶל-תּוֹשִׁיעֵנוּ הַיּוֹם הַזֶּה:

שם מי י"ח ואל מי תדמיון אל, ה"ז בלא ה"א הרעת, כמו אלקים הוא יודע". עי' הגהת פ"ל, ועי' בראשית הוצאת פ"ל בכללי הדקדוק והתורה, לענין אלה האל האלה, וגם דמיון, אלקים הוא יודע וישראל הוא ידע, ביהושע כ"ב כ"ב. —

תן לחכם ויחכם-עוד

אני מבקש מאוד ממי שיש לו הערות שלא ימנע מלשולחן אלי
הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com
הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע
שם): php.gilionot/net.ladaat.www

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום העלאת מאמרים
ff771febc5bf6a14/dvir/search#/0/u/ca/mail/com.google.mail/:https

אם אתה מתעניין
בהבטים הלשוניים של התורה
(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')
אתה מוזמן להרשם (בחנם)
לקבלת דוא"ל געושיאים לשוניים
בכתובת: maanelashon@gmail.com
☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותגים ☺